

MŰHELY

CSEKE PÉTER

A JANCÓSÓ BÉLA-MONOGRÁFIA ELŐMUNKÁLATAI

Kulcsszók: irodalmi levelezés, irodalmi monográfiák, cenzúra, öncenzúra, integratív személy.

1. Idestova fél évszázada foglalkozom Jancsó Béla torzóban maradt életművével. Összegyűjtöttem levelezésének négy kötetét,¹ életre keltettem tetszhalottnak hitt írásait (Jancsó Béla 2021). Egyik volt doktoranduszom nemrég meg is kérdezte: miért annyira fontos számunkra ez a hagyaték? Épp akkoriban olvastam Csapody Miklós esztétörténész nagy ívű tanulmányát a *Korunk* márciusi számában, így nyomban hivatkozhattam friss keletű értékelésére: „Ha Mikó Imre *Huszonkét éve a Trianon utáni erdélyi magyar politikának* »a társadalmi öntevékenység nemzetmegtartó« [...] összefoglalója, Jancsó Béla *huszonkét éve* [...] az első kisebbségi nemzedék irodalmi-közéleti küzdelmeinek teljes körképe.” (Csapody 2023: 95–102). Nemcsak a leveleskönyvek, hanem az *Érték, erkölcs, közösség* című második posztumusz kötet is messzemenően igazolja ezt. Tetszhalotti állapotból életre keltett írásai ugyanis megerősítik korábbi olvasatomat: a nagyobbik Jancsó-fivér egyike volt az erdélyi magyar szellemi élet máig megkerülhetetlen stratégiáinak; idejekorán felismerte ugyanis, hogy kisebbségi helyzetben csak úgy maradhatunk meg, ha kialakítjuk azt a gondolkodásmódot, és megteremtjük azokat az intézményeket, amelyek önálló államiság nélkül is megőrizhetnek szülőföldünkön magyarnak.

2. „A levél az író dokumentum-prózájának éppoly jelentős és önálló műfaja, akár a napló vagy az önéletírás.” (Domokos 1997: 2–12) Domokos Mátyás irodalomtörténészt idéztem, aki – Grezsa Ferencsel egyetértésben – Németh László hat évtizeden átívelő (mintegy ötezerre becsült) levelezése kapcsán jutott erre a következtetésre, nyomatékosítva: az életműkiadás a levelezés közreadásával válik teljessé. Jancsó Béla esetében ez fordítva történt: levelezésének megmentésével és kiadásával jutottunk el életműve jelentőségének a felismeréséhez.

New Yorkból, Párizsból, Berlinből, Rómából, Pozsonyból, Szegedről, Budapestről, Bukarestből érkezett padlóra szórt levelek, elküldött válaszok másolatai, kéziratok, újságkivágatok látványa fogadott, amikor Debreczeni László telefonhívására – kérésének megfelelően: jókora bőrrönddel – a „lecsupaszított” Jancsó-lakásban

¹ A negyedik kötet 2023 végén jelenik meg a Kriterion Kiadónál.

megjelentem. Nyomban feltűnt: a küldemények hol a Monostori út 16. szám alá, hol a Moșilorba érkeztek, négy évig pedig a Mussolini utcába – korszakváltásoktól függően.

Az előzmények közé tartozik, hogy *A Hét* kérésére tucatnyi beszélgetést folytattam Debreczeni Lászlóval (Cseke 1995), az 1930 és 1940 között megjelent nemzedéki folyóirat, az *Erdélyi Fiatalok* egyetlen élő alapító-főmunkatársával. Ezt követően megkeresett Domokos Géza és Molnár Gusztáv, hogy további forrásfeltárásokkal bővítsem azt a szöveggyűjteményt, amit a főszerkesztő László Dezső öccse, dr. László Ferenc nyújtott be a Kritériumnak. Az volt a kérésük, hogy a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság, illetve a Helikon és az Erdélyi Szépművészeti Céh levelesládája vonulatát továbbépítő dokumentumkötetét szerkesszem a kisebbségi életépítés modell-értékű történetét. Ezért aztán nem hasznosíthattam mindent, ami akkoriban az enyészettől történetesen megmenekedett. A többi már cenzúratörténet. A kerekén 500 lapra rúgó gyűjtemény² (Dr. László Ferenc és Cseke Péter 1986/1990; Domokos 1996: 57–58.) három előzetes bukaresti rostálás után a nagyváradi nyomdába került, hogy aztán – egy hajnali szekuslátogatást követően – az utócenzúra bezúzásra ítéltje.

Ez a sors vár az egész leletmentésre?! – döbönt belém a felismerés. Ha csupán a magam irományairól lett volna szó, talán nem esem annyira kétségbe. De hát a két világháború közötti periódus kisebbségi mentalitástörténetének alapvető dokumentumait fenyegette a megsemmisítés veszélye. Attól kezdve amit nappal gépeltem, este biztonságos helyre menekítettem. Egyik példányát az Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltárában, egy másikat a Kritérium kéziratárában helyeztem el.

3. Az 1545-ben alapított Kolozsvári Református Kollégium a 19. század végén és a 20. század elején élte virágkorát. Amihez nagy mértékben hozzájárult az 1872-től működő Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem szellemi kisugárzása. László Dezső szerint ez egyenesen rákényszerítette a kollégiumot „a történelmi gyökerű, egészséges modernsége”, következésképpen arra, hogy „a haladó modernség” alkalmazásában a többi kollégium élén járjon (László 1935: 89). Az első világháború kitörése azonban megakasztotta ezt a folyamatot. A kisebbik Jancsó-fivér, aki 1916 szeptemberében szintén elkerült a marosújvári szülői háztól, a kollégium bentlakásában töltött évekről feljegyezte: a behívások és a háborús nyomorúságok ellenére „áldott jó tanáraink [...] mindent megtettek a mi emberi és magyar jellemünk kiképzésében.” (Jancsó Elemér 1935: 101–102)

² *Erdélyi Fiatalok*. Dokumentumok, viták (1930–1940). Közzéteszi Dr. László Ferenc és Cseke Péter. A bevezető tanulmányt és a jegyzeteket Cseke Péter írta. Kritérium Könyvkiadó, Buk., 1986/1990. (A kötetet 1986-ban bezúzásra ítélték, de a nagyváradi nyomdászok „Kagán Vladimir főmérnök tudtával a halálra ítélt kiadvány összes példányát elrejtették. 1990 január-jában már csak [...] haskötőt kellett a borítóra tenni, és mehetett Cseke Péter munkája a könyvesboltokba. Nem nehéz elképzelni, mi lett volna, ha a szekuritáté tudomást szerez a műveletről. Első váradi utam alkalmával elmentem a nyomdába, és megköszöntem a szakiknak a nem mindennapi bátorságot. Sohasem hallottam, hogy ezért a kulturális hőstettért valaki valamilyen elismerést várt volna.” (Domokos Géza: *Erdély. I. Visszaemlékezés 1989–1992*. Pallas Akadémia Kiadó, Csíkszereda, 1996. 57–58.)

A Jancsó-fiúk mindketten jellem- és erkölcsformáló bölcsőhelyüknek tekintették a Református Kollégiumot, akárcsak az Amerikában született, apahiányban felnőtt Kemény János.³ Dr. Jancsó Ödön bányakerületi főorvos 1921 őszén költözött Kolozsvárra, ahol előbb magánrendelőt nyitott, majd az 1933-ban megnyílt Református Kórháznak lett sebész-főorvosa. Mikó Imre „vasakaratú apaként” jellemzi Jancsó Ödönt, aki orvosi jövőt szánt nagyobbik fiának; abban a reményben, hogy idővel lesz aki az örökébe lépjen (Mikó 1973: 5–28). Az irodalom és a művészetek értékvilágához már a Református Kollégiumban feltűnően vonzódó Jancsó Béla annyiban nem is okozott csalódást az édesapjának, hogy miután megszerezte a fogorvosi diplomát – a Református Kollégiumban vállalt iskolaorvosi és közegészségstanári állást; mint ahogy az ugyancsak fogorvosit végzett Németh László is egykori iskolájában végzett – szociográfiai kötetben megörökített – munkát a Medve utcai polgárban. Az már a kisebbségi sors velejárójának tekintendő, hogy budapesti és párizsi tanulmányévei után az irodalomtörténész Jancsó Elemér csak a Kollégium révén juthatott tanári álláshoz.

A „kép- és betűíró” Árkossy István, aki történelmünk szakrális helyén, a Farkas utcában született és eszmélkedett, hetvenéves korában megvallotta, hogy a genius loci varázsa mindenhová elkíséri. „Gyermekekoromban, a kolozsvári Farkas utca számomra még csupán egy néhány száz méter hosszúságú, közlekedésre kijelölt gyalogterületnek számított öreg és még öregebb épületek sorai között, ahol a legendás hársfasor júniusi virágillata mindegyre elbódította az arra haladó járóelőt. De az Idő különös perspektívába helyezi utóbb az eseményeket. Hiszen mára a hársfaillatnál is jóval mélyebb nyomokat hagyott lelkemben a »valóságos történelem illata«, a »genius loci« megkapó varázsa, amely azóta is velem van, és elkísért mind a mai napig. Sokan és nagyon sokat írtak már erről az utcáról. Hiszen olyan diákok, tanárok, professzorok koptatták az ódon Református Kollégium előtti járda kövezetét, mint Áprily Lajos, Kós Károly, Szabó Dezső, Cs. Szabó László, Székely Bertalan, de a távolabbi múlt szemtanúi közül akár Apáczai Csere János és más ragyogó szellemiségek neve is említhető, akik már pusztán jelenlétükkel is méltó emléket állítottak ennek a különös aurával felruházott helynek: Erdély szellemi sugárútjának.” (Aniszi 2015: 205–218)

Jancsó Béla az ugyancsak százhusz évvel ezelőtt született Kemény Jánossal együtt a Református Kollégiummal átellenben lakott és kosztozott: Nagy Jenő magyar–latin–német szakos kollégiumi tanárnál, Áprily sógoránál. Attól kezdve, hogy megválasztották a Gyulai Pál Önképzőkör elnökévé, elindította a jövőformáló akaratot megjelenítő emblemátikus ifjúsági folyóiratot, a nyomtatásban megjelenő *Reményt*. Tizenhét éves korában ebben adja közre a Mikszáthról, tizennyolc éves korában pedig Beethovenről írt tanulmányát. „Mindvégig első eminens, az ifjúság vezére, az iskola csillaga” – jegyezi fel róla Mikó Imre. (Mikó 1973: 5–28) Önéletírásában Kemény János úgy emlékezik, hogy a későbbi farmakológus Jancsó

³ Kemény János (1903–1971) író, költő, színházigazgató, mecénás, a marosvécsi Helikon írói munkaközösség megalapítója.

Miklós és Jancsó Béla volt az „esze” annak az osztálynak, amelyikből később az irodalom, a tudományok, a művészetek és a közélet sok kiválósága gyarapította a kollégium hírnevét. Meleg színekkel idézi fel padtársának, a zseniális tartott Jancsó Miklósnak az emlékét és a spanyolnáthát is túlélte Jancsó Béla kivételes intellektusát. (Cseke 2022: 5–41)

4. A *Jancsó Béla levelezése* első három gyűjteményében 874 levél kapott helyet. Ha ehhez hozzávesszük a még le nem zárt negyedik kötet anyagát is, ez a szám minden bizonnyal megközelíti az ezerkétszázat. Hogy ez sok-e, avagy kevés? Németh Lászlónak a Szépirodalmi Könyvkiadónál és az Osirisnél megjelent – ugyancsak négykötetes – levélkorpusza összesen 3838 episztolát számlál. Jancsónál a legvaskosabb kötet 568 lapra rüg, Németh Lászlónál ennek a duplájára. Amiből most csak azt a következtetést szeretném levonni, hogy mindketten – Németh László kifejezésével élve – a két világháború közötti magyar szellemi élet organizátorai voltak.

Ám számolnunk kell azzal is, hogy egyik gyűjtemény sem teljes. Ha egyszer majd valakinek kedve támad, *Levélpusztító történelem* címmel testes traktátust készíthet az írói levelezések kálváriájáról. Háborúk, menekülések, tüzesetek és árvizek, gyakori költözködések egyaránt tizedeltek; a cenzúra, az öncenzúra, a gondatlanság, az utódok felelőtlensége egyaránt pusztított. A Németh László-levelek pusztulását nemcsak a Törökvész utcai házának bombatalálata idézte elő; miután Magyarország idegen hatalmak fennhatósága alá került, sok esetben maga ítélte tűzhalálra azokat. A Kós- vagy a Kemény János-levelezésnek sem kegyelmezett a barbárság. Jancsó Béla lakásában kétszer is tűz ütött ki, de arra is van bizonyítékunk, hogy ő maga kérte levelezőtársait: kezeljék bizalmasan nyilvánosságra nem tartozó közléseit, és sürgősen égessék el azokat.

5. Németh László „a hiányzó nemzeti tudat megszövést” tekintette hivatásának. Jancsó Béla azért küzdött, hogy Trianon ne fakítsa ki az első világháború előtti nemzettudatot. „Senki sem akar kikülönítődni az egyetemes magyar irodalom vérkeringéséből” – érvelt 1925-ben az „erdélyiség speciális színeit” megjelenítő irodalmi ábrázolások létjogosultsága mellett (Jancsó Béla 2021: 78–80).

A Jancsó-levélváltások köteteiben mindenekelőtt annak az integráló személyiségnek a jegyeit fedezhetjük fel, aki irodalmi kérdésekben esztétikai mércét érvényesített, a közügyekben pedig erkölcsit-etikait. A harmincas évek második felében támadt konfliktusai is ebből az alapállásból fakadtak. Ez az a periódus, amikor a Jancsó-levelezésben maga a „drámaíró történelem” nyilatkozik meg: folytatódik konfrontációja az *Erdélyi Fiatalokból* kivált „ifjú marxistákkal” és „ifjú katolikusokkal”, mindezt tetézi, hogy a munkamegosztó feladatvállalás szellemében nem tud egyezségre jutni az 1935-ben jelentkező húszévesekkel, a harmincas évek második felében fellépő *Hitel*-csoporttal; aktív szerepet vállal a Makkai Sándor repatriálása után kirobbant *Nem lehet*-vitában (Cseke Péter – Molnár Gusztáv 1989),

ám a távozásról nem tudja lebeszélni nagyra becsült püspökét; 1936-tól az erdélyi ifjúsági parlament demokratikus megszervezéséért küzd, de a Vásárhelyi Találkozót előkészítő folyamatban szembe került induláskori társaival, Tamásival és Kacsóval. Olyan fontos eszme-, irodalom- és művelődéstörténeti mozzanatok háttérerezetét világítják meg ezek a dokumentumok, mint Ady, Móricz és Szabó Dezső hatása az 1918 után eszmélkedő kisebbségi értelmiségi nemzedékekre; a felvidéki Sarló, a budapesti Bartha Miklós Társaság, a Szegedi Fiatalok és az Erdélyi Fiatalok összefogásának kísérlete; Németh Lászlóék romániai útjának megszervezése; József Attila költészetének erdélyi fogadtatása; a Bukarestben tanuló magyar főiskolások támogatása, illetve a Dimitrie Gusti professzor nevéhez fűződő szociológiai iskolával való együttműködés szélesebb alapokra helyezése...

A harmadik leveleskönyv megjelenése után joggal merült fel a kérdés, hogy a mai olvasónak ismernie kellene azokat a szövegeket is, amelyekre a laplji jegyzetek utalnak. Ebből a megfontolásból született meg az 1973-as *Irodalom és közélet* revideálóját, a Jancsó-életmű újrafelfedezését revelláló kötet, amelyik az életmű mélyszerkezetének a felszínre hozásával szembevetőbbé teszi a szépirodalom, a színház- és képzőművészet meg a zene világában egyaránt otthonos Jancsó Béla korabeli s máig inspiráló szerepét (Jancsó Béla 2021).

6. Oka lehetett annak, hogy a múlt század legtekintélyesebb folyóiratát szerkesztő Osvát Ernő 1926-ban úgy nyilatkozott: Németh László és Illyés Gyula mellett Jancsó Bélától várja a legtöbbet. Tény, hogy az irodalmi esszé megújításával érdemelte ki a megkülönböztetett figyelmet. Azzal keltett feltűnést, hogy tolla nyomán a könyvkritika irodalomértelmezéssé nemesedett. Olyannak kell lennie az erdélyi irodalomkritikának és irodalomértelmezésnek – vallotta az *Erdélyi Helikon* 1930-as ankétjában (Jancsó Béla 1930: 31–33), hogy „misszióteljesítése” befolyással lehessen a többi magyarlakta terület irodalmára is. Nem véletlen, hogy a harmincas évek derekán Babits is sürgette – a *Nyugathoz* gyakorta bejáró testvéröccse révén – az idősebb Jancsó-fivér kézíratait.

Már a *Tizenegyek* fellépésének évében⁴ Jancsó Béla egyértelműen a Bartók-modell érvényesítésében látta és láttatta az erdélyi magyar irodalom jövőjét. „Sohasem járt Nyugaton, s mégis európai tudott lenni” – Mikó Imre jellemezte ekképpen szellemi habitusát. Az irodalomteremtés lázában úgy akarta messze hallatszóná tenni az „Egyetemes Élet székely szavát”, mint ahogy „Bartók Béla a komor hegyekbe dugott kis falvakból a székely zenét London és Párizs fülébe vitte, s a világ nagy szívéből visszhang szólt a tragikus kis nép sötét és mély életakarátára”.

7. De ha *torzóban* maradt Jancsó Béla életműve, mégis miért lehet *teljes*? Miért támad gyakorta olyan érzésünk, hogy munkássága nagy formátumú gondolkodót revelál? Tagadhatatlan, hogy a két világháború közötti kisebbségi helyzetben

⁴ 1923-ban.

messzire tekintő – Kárpát-medencei érvényű – stratégiai elképzelései voltak. Csakhogy a totalitarizmus időszakában értelmiségi nemzedékek sora úgy nőtt fel, hogy nem szerezhették áthagyományozott ismereteket a két világháború közötti önvédelmi és társadalomépítési tapasztalatokról. Ahogy 1954. január 10-én kelt soraiban az Áprilyt búcsúztató és Makkai Sándor elmenetelét közösségi drámaként megélő Jancsó Béla felköszönti a „goethe-i évtizedbe lépő”, „a kicsinyes tülekedések minden önzésétől” végtelenül távol élő Tompa Lászlót, annak korszakhatárokon túlmutató jelentősége van. „Olyan vagy előttem, mint a Hargita. Mennyien járnak tövében, s milyen kevesen látják! A növekvő évtizedek szétfűjják a ködöt, s csak akkor, csak most látszik – mint a gyimesi szorosból szembenézve – hegyhullámok felé emelkedő nagysága! A csúcs magányával, de melyben az örök dolgok együttléte lüktet.” A növekvő évtizedek lassan Jancsó Béla körül is szétfűjják a ködöt, s egyre tisztábban látszik – töredékében is teljességet sugalló – életműve. Ezért kellett feltámasztanunk térben és időben messzire sugárzó szellemét.

IRODALOM

- Aniszi Kálmán 2015. *Csillagösvényeken: Életutak a változó időben*. Kiadja a Székely Ház Alapítvány, Budapest. 205–218.
- Árkossy István 2023. *Az intellektus szűrői, avagy Weisskopf úr, hány óra?* Hitel, 4. 119–124.
- Csapody Miklós 2023. „Mély alapot jövendő nagyságnak.”. Jancsó Béla: *Érték, erkölcs, közösség*. Korunk 3. 95–102.
- Cseke Péter (szerk.) 1995. *Lehet – nem lehet?: Kisebbségi létértelmezések (1937–1987)*. Mentor Könyvek Kiadó, Marosvásárhely.
- Cseke Péter 1995. *Vigázó torony: Beszélgetések Debreczeni Lászlóval*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Cseke Péter 2022. *Akinek az élete volt az életműve*. Kemény János írói indulásának műhelyei = Kemény János: *Kakukfiókák*. Önéletírás. Bevezető tanulmány, Függelék: Cseke Péter. Kriterion Könyvkiadó. 5–41.
- Cseke Péter – Molnár Gusztáv (vál.) 1989. *Nem lehet: A kisebbségi sors vitája*. Válogatta. Előszó: Cseke Péter. Utószó, jegyzetek: Molnár Gusztáv. Hét Torony Könyvkiadó, Budapest.
- Domokos Géza 1996. *Esély. I.: Visszaemlékezés 1989–1992*. Pallas Akadémia Kiadó, Csíkszereda. 57–58.
- Domokos Mátyás 1997. *Németh László levelezéséből*. Kortárs 12. 2–12.
- Dr. László Ferenc és Cseke Péter (közéteszi) 1986/1990. *Erdélyi Fiatalok: Dokumentumok, viták (1930–1940) 1986/1990*. Bevezető tanulmány, jegyzetek: Cseke Péter. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930–1940)*, 1935. II. 45–52
- Jancsó Béla 1924. *Voltaire szíve*. Újság, 1924 február 24.
- Jancsó Béla 2012. *Erdélyi költők*. = Jancsó Béla: *Érték, erkölcs, közösség*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár. 78–80.
- Jancsó Béla 2021. *Érték, erkölcs, közösség: Esszék, tanulmányok, jegyzetek*. Gondozta, bevezető tanulmány: Cseke Péter. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár.
- Jancsó Béla 1930. *Vallomás a magyar irodalom hivatásáról*. Erdélyi Helikon. 1. 31–33.
- Jancsó Elemér 1935: *Az idők sodrában. Diákélet a helyi Református Kollégiumban 1916–1922 között*. Ifjú Erdély, 6. 101–102.
- László Dezső 1935. *Találkozásaim a kollégium szellemével*. Ifjú Erdély, 89.
- Mikó Imre 1973. *Jancsó Béla irodalmi hagyatéka*. = Jancsó Béla: *Irodalom és közélet*. Cikkek, esszék tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1. 5–28.

O MONOGRAFIE ÎN CURS DE ELABORARE DESPRE BÉLA JANCÓS

(Rezumat)

Frații Jancsó, Béla și Elemér, au avut un rol primordial în istoria literaturii și a culturii maghiare din România. Moștenirea lor a fost și este, în continuare, în atenția lui Péter Cseke și Ildikó Molnár. Monografia scrisă de Ildikó Molnár despre Elemér Jancsó (*Bezártságélmény és alkotói szabadság*) a apărut în 2023, iar sinteza despre Béla Jancsó este în curs de elaborare.

Talentul lui Béla Jancsó s-a afirmat încă din 1923, acesta fiind promotorul primei generații de scriitori de după Primul Război Mondial. În anul 1926, este menționat, în prestigioasa revistă *Nyugat*, ca înnoitor al esului literar, an în care își începe activitatea scriitoricească și renumitul László Németh. În concepția lor, menirea scrisului este aceeași: păstrarea identității naționale. În acest context trebuie să apreciem și valoarea corespondenței dintre cei doi scriitori: corespondența literară este parte integrantă din opera lor. De altfel, Jancsó a ținut legătura și cu prietenii săi din New York, Paris, Berlin, Roma, Bratislava, Szeged, Budapesta, București, Oradea, Timișoara, Târgu-Mureș, Dej, Brașov, Sfântu-Gheorghe, Miercurea Ciuc, Odorheiu Secuiesc, etc. Corespondența lui Jancsó a fost publicată, cu adnotări științifice, în 4 volume (2015, 2016, 2019, 2023), la Editura Kriterion. La acestea se adaugă și volumul postum al scrierilor lui Jancsó (*Érték, erkölcs, közösség – Valoare, moralitate, comunitate*. Kriterion, 2021.)

Pe baza acestor ediții, autorul studiului ajunge la următoarea concluzie: cu toate că opera și activitatea lui Jancsó – după prizonieratul sovietic – nu au fost apreciate, acestea emană un model de gândire și de mentalitate pentru contemporaneitate.

Ca argument, se anexează la articol două eseuri ale lui Jancsó: unul despre muzealizare (*Inima lui Voltaire*), iar celălalt este un text critic la adresa istoricului literar Elemér Jancsó (*Învinuirea la adresa literaturii maghiare din Transilvania*).

Cuvinte-cheie: corespondență literară, monografie literară, cenzură, autocenzură, persoană integratoare.

A MONOGRAPH IN PROGRESS ON BÉLA JANCÓS

(Abstract)

The Jancsó brothers, Béla and Elemér, had a primary role in the history of Hungarian literature and culture in Romania. Their legacy was and is the focus of Péter Cseke and Ildikó Molnár. The monograph written by Ildikó Molnár on Elemér Jancsó (*Bezártságélmény és alkotói szabadság*) appeared in 2023, while the synthesis on Béla Jancsó is currently being elaborated.

Béla Jancsó's talent emerged in 1923 as a promoter of the first generation of writers after World War I. He is mentioned in the prestigious magazine *Nyugat* in 1926, as a renewer of the literary essay, in the same year in which the famous author László Németh began his writing activity. In their conception, the purpose of writing is the same: to preserve national identity. In this context, we must also appreciate the value of the correspondence between these two writers: literary correspondence is an integral part of their work. Jancsó also kept in touch with his friends in New York, Paris, Berlin, Rome, Bratislava, Szeged, Budapest, Bucharest, Oradea, Timișoara, Târgu-Mureș, Dej, Brașov, Sfântu-Gheorghe, Miercurea Ciuc, Odorheiu Secuiesc, etc.)

Jancsó's correspondence, including scientific annotations, has been published in 4 volumes (2015, 2016, 2019, 2023) in the care of Kriterion Publishing House. A posthumous volume of Jancsó's

writings (*Érték, erkölcs, közösség – Value, Morality, Community*. Kriterion, 2021) has also been published.

Based on these editions, the author of the study concludes: although Jancsó's work and literary activity – following the Soviet imprisonment – were not appreciated, they exude a model of thinking and mentality for the contemporary world.

As an argument, two essays by Jancsó are attached to the article: *Voltaire's Heart* deals with musealization, the second, *Accusations against Hungarian literature in Transylvania* is a critical text against the literary historian Elemér Jancsó.

Keywords: literary correspondence, literary monograph, censorship, self-censorship, integrating person.

MELLÉKLET

VOLTAIRE SZÍVE

Párizsi lapok írják, hogy a Bibliothèque Nationale-ban véletlenül megtalálták Voltaire bebalzsamozott szívét. A nagy szatirikus bebalzsamozott szívét 1864. december 16-án helyezték el ünnepélyesen a franciák Nemzeti Könyvtárába. A nagy szívnek azonban nyoma veszett, feljegyzés a helyéről nem maradt. Most egy takarítás alkalmával rábukkantak. Poros állványok mögött, a könyvtár egy régi szobájának sarkában állott Houdon Voltaire-szobra. A kopott szobor másolatban rengeteg példányban van meg Franciaország területén. Legutóbb egy takarítás alkalmával, ahogy a régi szobát ártrendezték s az évtizedes port a szoborról letörölték, kis felirat tűnt fel az alapzaton: „Le coeur de Voltaire” – „Voltaire szíve”. Láthatóvá vált egy gomb a szobron, s annak megnyomásával az alapzat egy rejtett rekesze megnyílt, s kis kazettában bebalzsamozva egy szív, Voltaire szíve.

Voltaire szíve... Orvosok lehetetlennek tartják, hogy a szív az övé. A bebalzsamozott lágyabb testrészek ugyanis legfeljebb 146 évig maradnak teljes épségben. S azt hiszem, nemcsak ők, de sokan mások is tagadják azt, hogy ez a szív Voltaire szíve. Tagadják, mert amikor ez a megleveledett gúny, ez az örök támadó csipkelődés, ez az örökké visszasságokat kiforgató francia elhagyta egy visszás világ téreit, kihűlt szívét különös érzelmekkel tehették be ebbe a kazettába. Mire való is volt neki ez a szerv? Valószínűleg csak a vérkeringése hajtására, s amikor az élet kiszállt belőle, éles, keserű és kemény művei maradtak meg, s bennük semmi nyoma tán, hogy ez a szív még más egyébre is való volt.

S a balsam időállító szere nem bírt a nagyhatalmassággal, örök ura mindenkinek ezt a forró kerek központját az életnek is összeszárította, összeaszottan most olyan, mint ezerráncú arcával az a szobor, amit gazdájáról Rodin készített.

Azt mondják, hogy a balsam s az idő szárította össze azt a szervet, ami a világ gúnyolójának, a legszellemesebb franciának életét hajtotta. De én azt hiszem, hogy ezt a szívet már akkor kezdte elhagyni az élet, amikor gazdája még élt. Rózsásan indult, teliarccal, akárki mit mond, bizonyosan így volt, halhatatlan, nagy álmokkal, amiknek szárnyait lobogtatta vére, s aztán letörött az álom, s a lélek menteni akarta, kemény barázda húzódott hatalmas homlokára, s ahogy elkeseredetten védte magát s védelmében ütötte, vágta azt, ami álmörlő, a kicsinyest, a visszást, összefonnyadt az arca, amint összefonnyadt az alma, s eleven ellentéte magának; micsoda keservek fojtogathatták, mikor mint aggastyán előtt Párizs térdre borult.

S a szíve valahogy eltűnt, mert ha a megkerült szív nem az övé, nincs más bizonyítéka ennek a szívnek, mint az a sok gúny, támadássá keseredett szépség, ami világmegvető művei mögött szomorúan lappang.

Újság, 1924. február 24.

*

VÁDAK AZ ERDÉLYI MAGYAR IRODALOM ELLEN

I.

Újabban egyre sűrűbben emlegetik azt a tényt, hogy az új öntudatú erdélyi magyar nemzedék érdeklődése és munkája elsősorban nem irodalmi. A *Tizenegyeknél* kezdett átfordulni az érdeklődés: elindultak mint írók, s a szellemi élet itteni, gyakorlati munkásai lettek. Az *Erdélyi Fiatalok* kollektív munkájában pedig az irodalmival kapcsolatos kérdések csak szórványosan és másodlagosan jelentkeztek. Irodalomellenesség-e ez? Főleg: irodalomellenesség az új erdélyi irodalommal szemben? Nem.

Az erdélyi irodalom, melynek önálló életét évszázados gyökerekből az uralomváltozás hívta ki, egy kisebbségi nép életakarátának és sorsvállalásának első folyamata. Egy népé, amely új helyzetében is meg akar állni, és saját életét, annak feltételeit a maga erejéből, a maga módján meg akarja teremteni. Az irodalmi öntudatot azonban nem követte hasonló mélységű tudományos, társadalmi, gazdasági és népi öntudat. És akkor az ifjúság, a maga erejéből a maga lábára állva vállalta saját közvetlen kérdésein túl a hiányzó további öntudatosodó folyamat megindítását. Vajon nem ugyanannak a közösségi életakaratként az élet egy más síkján és más sajátos módján való kibukkanása ez? Az ifjúság nem utánozta az addig kialakult irodalmat, de követte az életakarát parancsát, és megtörte a maga módján, a maga erején a maga útját saját kérdésein át népe kérdései és legfőbb kérdése: a falu felé. Ma pedig az erdélyi irodalom is olyan ponthoz ért, hogy népi alapjait fel kell frissítenie, ki kell mélyíteni. Ma az erdélyi irodalompolitika fő feladata is a falu lett. Ezért kell ma ennek a két lényeges folyamatnak azonos ritmusba érkezésekor részletesen foglalkoznunk azokkal a vádakkal, amelyeket az erdélyi irodalom ellen nemzedékünk egyik legképzettebb tagja hozott fel *Az erdélyi magyar líra tizenöt éve* (az Ifjú Erdélyben folytatásokban jelent meg) és *Erdély irodalmi élete 1918-tól napjainkig* c. műveiben (utóbbi a Nyugat 1935. áprilisi számában). Foglalkoznunk kell azzal a komolysággal, amelyet a tárgy megkövetel és a szeretetnek szigorúságával, ami egy átértékelni s az átértékeltekkel építeni hivatott ifjúságnak önmagával szemben kötelessége.

II.

Dr. Jancsó Elemér évek óta szorgalmasan gyűjti az adatokat az erdélyi magyarság utóbbi húsz esztendejének egész szellemi életét megörökíteni hivatott erdélyi irodalomtörténetéhez. Az idő egyre szükségesebbé teszi ezt az összefoglalást. De minél szükségesebb, annál inkább közérdek, hogy készülő műve alaposágával és tudományos pontosságával, de meg szempontjaival is meg tudja oldani a vállalt hatalmas feladatot. Fenti két írását nincs terünk egészükben megbírálni sem hibáiban, sem erényeiben. De részletesen kell foglalkoznunk esztétikai és szociológiai szempontjaival, mint amelyeknek irodalomtörténete alappilléreinek kell lenniük, nehogy mostani tévedéseit nagy munkájára átvive, annak értékét és hasznosságát csökkentse.

Esztétikai ítéleteinek, főleg a lírikusoknál, egyik alapvető tévedése, hogy a költőket verseik tárgyköre szerint próbálja jellemezni, így aztán természetesen mindegyiknél meg kell állapítani, hogy témái az örök emberi témák: szerelem, élet, halál, végzet, természet. Holott nem a téma, de a vele szembeni magatartás mutatja egy költő sajátos arcát. Másik hiba, amit könnyen elkerülhetett volna: az ellentmondások sorozata.

Reményik Sándorról azt írja, hogy „tizenöt év alatt [...] jóformán semmit sem változott”, első kötete megmutatja teljes költői arcát: az élet elől a szépség s a lélek ideális világába dacosan elvonulót. Idealista költő, termékeny. A transzilvánizmus egyik fő zászlóvivője. „Erdélyisége épp úgy egyedülálló, mint költészete” – írja egyik helyen, hogy más helyen rációfoljon imígyen: versei nemcsak versek, de „életprogramok is az erdélyi magyarság számára”, „nemcsak a költő, de a vergődő nemzet lélektükre is”. Épp így zavarban hagy végső ítéletével is. „Nem áll költői pályafutása csúcspontján”, majd pedig „nagy változás, meglepetésszerű fordulat nem várható ezután sem tőle”.

Áprily Lajost szerinte „mindenekelőtt az egyszerűség jellemzi” (?) „Önmagáról ritkán beszél”, de mert emlékein át mégis saját lelke szól, költészete elsősorban saját lelkének, problémáinak tükré

(melyik költőé nem az?). Reményiktől elválasztja az, hogy a Reményik költeményeiből *hiányzik* a nő és hiányzik a család (?).

Tompa Lászlót Szombati-Szabóval együtt a legjellegzetesebbek közé sorolja, de ez jellemzéséből nem derül ki. Ő is magányos, ő is szereti a természetet, mint Reményik és Áprily, és van benne családi érzés. „Megszólaltatja a székely fájdalmat, néha túlságosan székelykedőn (mikor és miben látja ezt a székelykedést a szerző?) „Újat, feltűnő egyénit itt (ti. a családi érzésnél) sem ad”, de „mindent összevéve Tompát az erdélyi líra komoly értékei közé számíthatjuk”.

Szombati Szabó Istvánról, akinél hasonlathalmozás, nyelvi színpompá egyike fő eszköze kifejezéseinek, azt olvassuk, hogy „nem szereti a selymes szavakat. Nyers és kemény... „Vagy Bartalis Jánosról, aki primitívsége, természetszeretete, naiv őszintesége mellett a legszívemarkolóbb néhány háborús verset írta az emberi nyomorúságról és szenvedésről, hogy: „csak egy szín hiányzik költészetéből: mások szenvedésének a rajza”.

Nem járnak jobban az esztétikai jellemzésekkel a prózaírók sem. A regényt a falusi, városi és történeti regény beosztásában tárgyalja. „A Szabó Dezsőtől ihletett falurajongó (?) mozgalom kétségkívül épp oly hatással volt parasztregegyeket író költőinkre, mint maga az élet, amelytől regényíróink nagy része távol élt (?) [...] „Parasztproblémáik nagyrészt nem a való élet megfigyelésének költői feldolgozásai, hanem egy elképzelt való többé-kevésbé hihető tükörképei. És hogy ez mennyire így van, azt igazában csak akkor láthatjuk, ha az írók által feldolgozott parasztproblémákat a való élettel összehasonlítjuk.”

Csak állít, de nem bizonyít, nem hasonlít össze. – „Az erdélyi irodalom nagy parasztregegyei és elbeszélései (Berde, Szabó, Gulácsy, Nyirő, Tamási stb.) csak kis részben foglalkoznak a parasztság szociális viszonyaival: a földnélküliséggel, kivándorlással, a nemzeti elnyomással, a parasztság különböző rétegeinek egymás közötti harcával, ehelyett a birtokát veszített gróftól vagy gentryt siratják és a parasztproblémát egy szimbolikus jobb jövő költői megcsillogtatásával *vélik megoldani*.”(?) Kérem a szerzőt, szíveskedjék nekünk megmondani, hogy Nyirő és Tamási mely regényében vagy novellájában siratja a birtokát veszített gróftól? „A városi regény sokkal több problémát ölel fel, mint a falusi.” (?) „Az élet gazdag adottságával szemben” legtöbbször a városi életnek nemzetközileg fémjelzett gyári kliséi szerepelnek Ligeti, Kacsó, Szántó, Kádár, Kemény, Kisbán, Károly S[ándor] regényeiben. Alig-alig szálltak le abba a mély bányába, ahonnan az erdélyi magyarság hatalmas városi rétegei gazdag nyomortémáiból meríthettek volna.” – Nem próbálok cáfolni. Csak megjegyzem, hogy az itt felsorolt Kacsó Sándor *Vakvágányon* c. nagy regényében, (melyet szerző említésre éppoly kevésbé tart érdemesnek, mint a parasztregegyénél Tamási: *Ábel a rengetegben*) „a kidobott tisztviselők, a jobb életet követelő munkások, a nyomorban élő magyar diákok szomorúan változatos és színes életéből” (amiket szerző mind hiányol) bizony nagyon sok mindent kifejez, s mellett a falu szociális kérdéseiből is.

Szemponjtaira rátérve mindjárt ki kell emelnünk azt a nagy érdemét, hogy az irodalmat nem az élettől elvonatkoztatva, hanem annak szerves jelenségeként óhajtja tárgyalni, s rajta keresztül az egész erdélyi magyar élet szintézisét adni. Mi, akik az irodalmat is az egész erdélyi magyarság szempontjából, mint annak egyik legfontosabb életfolyamatát nézzük, melegen üdvözljük ezt a szándékot éppen ma, mikor irodalompolitikai tévedések az erdélyi irodalmat elszűkítéssel és elgyökértelenedéssel fenyegetik, és amikor ezek a törekvések az adottságaink mély valóságát kifejező erdélyiséget kisajátítani törekedve, azt önáltató üres jelszóra kompromittálják, s így öntudatunk egyik pillérét kezdik ki. Ha Jancsó Elemér szándékát tudományos alapossággal és tárgyilagossággal tudta volna végrehajtani, tanulmánya felbecsülhetetlen tisztító hatást ért volna el. Sajnos, a megvalósításba olyan hibák csúsztak be, amik ezt a hatást tévedéseikkel szinte közömbösítették.

Ellentmondásai és tévedései gyökérokai után kutatva, a baj főforrását abban látom, hogy folyton hangoztatott szociális szempontjai ellenére is az irodalom társadalmi szerepét teljesen félreérti. A parasztregegyekről írja ironikusan, hogy íróik a parasztproblémákat így *vélik megoldani*. A parasztregegyeknek vagy az irodalomnak tehát az a feladata, hogy a paraszt vagy más problémát gyakorlatilag megoldja? Mit ért problémamegoldás alatt? A földnélküliség, népbetegségek, egyke stb. társadalmi, gazdasági és egészségügyi kérdéseit csak társadalmilag, egészségügyileg és gazdaságilag lehet megoldani. Az irodalom legfeljebb *lelki* indításokat adhat a megoldásra! Megoldotta-e pl. Reymont a lengyel paraszt problémáját? Vagy mondjuk Dosztojevszkij vagy akár Gorkij az oroszét?

Van Reményik Sándornak egy verse, *Kenyér helyett* a címe, és a „Változtasd a köveket kenyerekké” bibliai mondásra épül fel. A világnézeti költészetet követelőkhöz szól. Fülébe eljutnak a nyomor hangjai, és ő tiszta szívvel, igaz akaratral a hegyeket is kenyerekké változtatná, hogy legyen mit enniük. De *nem teheti*. Erre nem képes. Ő csak virágot adhat, s azt odaadja vigasztalásul szegénynek, gazdagnak egyaránt. Kenyér helyett. Mély értelmű vers. A költészet társadalmi területét szabja meg. És ehhez a vershez azt a megjegyzést fűzi Jancsó Elemér: várható még tőle sok-sok lélekvirág, amit azoknak nyújt, akik azt „kenyér helyett” „el tudják és el fogják fogadni”!

A líráról szóló könyvecskének van egy érdekes jó fejezete („Új utak keresése”), mely azokkal a költői irányokkal foglalkozik, amelyek munkásmozgalmak költői alátámasztásai akartak lenni. Olyan elveket tartalmaz, amiket ha Jancsó Elemér komolyan magáévá tett volna és komolyan alkalmazott volna, elkerülte volna írásának legnagyobb hibáit. „Az irodalom minden esetben (?) hű kifejezője a társadalmi küzdelemnek, mint tudatosan vagy öntudatlanul hátráltatója vagy előkészítője annak” – mondja, s aztán ismerteti az aktivizmus stb. törekvéseit a munkásmozgalmakkal kapcsolatban. Hogy fogadták a munkásmozgalmak és a munkások ezeket a törekvéseket? „A munkásság, amelyért a harc folyt, bár Kassákék célkitűzéseit helyeselte, a termékeit a legnagyobb propaganda hatására se tudta átvenni, magáévá tenni.” Az orosz és német aktivisták mindenáron szeretnék volna költészetüket a marxista társadalom hivatalos irodalmának elismertetni. De úgy Lunacsarszkij, mint Lenin lekicsinylőleg nyilatkoztak az „aktivizmus”, „futurizmus” és a többi „izmusok” költői és propaganda értékéről. Nagy költői egyéniség hiányában pedig komoly olvasóközönség sohase támogatta költészetüket. Később pedig megállapítja: „a munkásmozgalmakat épp annyi rossz »forradalmi« költő kompromittálja verseivel, mint amennyi „hazafias poéta ül a polgári megmozdulások nyakán.” Szóval: a szocialista költészet értékét is az adja meg, még „társadalmi” szempontból is, ha tényleg művészet az a költészet, átél és kifejezett *élmény* és nem szándékolt, tudatos akarat műve.

Milyen nagyszerű eredményre jutott volna, ha ezt a gondolatsort végiggondolja s következményeit logikusan végigalkalmazza! Elsősorban is: *különválasztotta volna az alkotás lélektani folyamatát a kész mű hatásától* (és társadalmi hatásától is), mely két különböző, külön törvények szerint élő, egymással csak érintkező folyamat. Az írói alkotás leglényege: öntudatlan asszociációk ösztönös kapcsolata. A művész azt, amit ösztönösen a maga problémájának megérez (csak ez lehet művészi tárgy), kifejezni kényszerül. Az ösztönös mag: az adottságaiból, egész biológiai (átöröklött) testi és lelki voltától függ. Ehhez csak a formába öntés, a kifejezés állapotában járulnak tudatos elemek: az irodalom akkori műformai szokásai, az író gondolatai stb. Az így megszületett műnek felmérhetlenül sokféle hatása között egyik igen fontos hatása a társadalmi. Minden kornak van irodalmi szükséglete. Minden kor vár valamit irodalmától és akar valamit általa. Amit vár, az sokszor a saját lelkitartalma kifejezése, máskor éppen annak kifejezése, ami öbelőle és korából hiányzik.

A mű aszerint hat, ahogy különböző pillanatban találkozik kora vágy- és akaratregzéseivel. De ez a hatás már nemcsak a műtől függ, hanem a korától is. Nagy művek, amelyek évszázadokra megőrkítettek egy-egy korszakot, annak régmúlt társadalmi kérdéseit is, és valamit kifejeztek az örök emberiből, *saját korukban* gúny és megvetés vagy éppen közöny és felejtés martalékai lettek. És társadalmilag vagy politikailag hathattak korukban olyan írások, amelyek véglegesen meghaltak az elmúlt kérdéssel együtt, amelynek tudatos propagálói voltak. Mert végső fokon és időben távolodva, *az embert igazán csak az érdekli, ami állandónak felismerhető emberi. A társadalmi kérdésekből is az, ahol ennek az emberségnek társadalmi akadályairól van szó.* Mert a társadalom az embernek csak az egyik lelki frontja. Mindenség, természet, önmaga: mind olyan örök harcterek, amelyeken az ember a kőkorszaktól a végső elmúlásig birkózott és fog birkózni. A korok mindennapjainak *csak akkor* fontos kérdései közé elmerült embert a művészet, az örök harcok harcának állandó folytatója, az emberiség metafizikai szerve figyelmezteti, éleszti és emeli magasabbra. *És ez olyan társadalmi funkció, ami pótolhatatlan. Ezt a legmélyebb társadalmi funkcióját azonban csak ösztönösen végezheti el.* Mihelyt tudatosan keres (és nem megérez!) társadalmi feladatokat, mihelyt nem a maga lelkiismerete, hanem külső szempontok, közönségizlés, politikai vagy világnézeti programok értelmében ír, legmélyebb személyi és legmélyebb társadalmi (emberiségi) hivatását adja fel.

Érthetetlen, hogy Jancsó Elemér egy ismertető és spinozai objektivitást ígérő irodalomtörténeti munkában lírikust, prózáírókat egyaránt arra biztat, avval hiányol, amiatt ítél meg, hogy nem fejeznek ki úgy és olyan szociális tartalmat, ami természetükből, élményeikből nem jön! Aminek kifejezése tehát szándékolt, tudatos és nem művészi munka lenne! Holott a szándékolt, tudatos írói alkotást úgy is, mint

„hazafiast”, úgy is, mint szocialist, úgy is, mint vallásit, elítéli! És hiányolja a szociális színt az erdélyi lírában, holott a legtöbb lírikusnál a saját értelmezésű szociális témákat is megtalálja

(Egyáltalán: lehet-e valakit akár „jobboldali”, akár „baloldali” – ezek mind nem tudományos jelzők! – szempontból megítélni, másként mint saját lelki lehetőségei alapján? Hiszen akkor nincs nagy művésze a világnak, mert *mindent* senki sem fejez ki, csak egy arcát az életnek. És ami nem ő, az mindenkiből hiányzik!)

III.

Amikor az erdélyi irodalmat burkoltan az ő általa értett társadalmi funkciójának feladásával vádolja, nem veszi észre, hogy az erdélyi irodalom feladata egész itteni és mai, de ezer ősi gyökértől meghatározott életünket, *annak társadalmi kérdéseit is a magunk módján, a magunk látásával kifejezni!*

Az erdélyiség iránt ellenszenvvel viseltetik, ami egyéni felfogás. Itt is hiányolja költőinknél (Reményik, Áprily, Szentimrei stb.), hogy erdélyiségük „csupán költői”, „hangulataik szerint változó” (?), s gúnyosan elhelyezett idézőjelekkel támadgatja az erdélyiséget, de meghatározni ő sem határozza meg, holott ő irodalomtörténész és nem költő. Bizonyos, hogy mint minden eszmének, úgy az erdélyiségnek is vannak hasznélvezői. Egészséges és igazságos kritikának ezeket kellene nevének neveznie. Ha ezt megtámadhatatlan tudományossággal és alaposággal tette volna, tanulmányával mindenkit hálára kötelezett volna, akinek az erdélyi irodalom fejlődése szívügye. Akkor azonban az erdélyiséggel való visszaéléseket s az *irodalompolitika hibáit el kellett volna különítenie az eszmei erdélyiségtől*. Tudományos feladata az lett volna, hogy külön ismertette mindkettő fejlődését, véleményét is külön-külön mondja el róluk. Ő mindazt – sajnos – nem teszi, csak maliciózus megjegyzéseket küld egy láthatatlan (általunk nem látható) ellenfél címére.

Az az érzésem, hogy magát az eszmét sem látja jól. A Nyugatbeli cikkben Adyról megírja, hogy „erdélyi, magyar és emberi”, mégis később az egész lírát az „adyzmus és a transzilvanizmus keverékének” mondja (egyiket sem határozza meg), amiből az értetődne, mintha ez a kettő ellentétes folyamat lenne. És az erdélyi irodalmat egyszerűen a „Nyugat folytatásának” könyveli el (hogy ezzel is bizonyítani próbálja az erdélyiség s a saját gyökereiből kinőtt 1918 utáni erdélyi irodalom jelentéktelenségét). Közben pedig itt sem jellemzi a Nyugatot, s nem bontja szét három nagy összetevőjére, hogy aztán megmutassa: *ebből a háromból mit folytatott az erdélyi irodalom!*

A Nyugat három összetevője: 1. Ady, Móricz Zsigmond és Tóth Árpád új magyar művész életszemlélete; 2. Babits, Kosztolányi stb. műfordítói és a nyugati lírai áramlatokat közvetítő tevékenysége, ide tartozott a fiatal Szabó Dezső francia líra-közvetítése is pompás tanulmányaival és 3. Ignatusnak, a pesti zsidóság radikális részének életszemlélete. (Az ún. októberi forradalomhoz csak ez utóbbinak volt lényeges köze.) Nem lát szerves vonatkozást abban, hogy Ady és Móricz partiumiak, hogy Szabó Dezső pedig éppen belső erdélyi? (Súlyos hiba, hogy Szabó Dezsőnek az erdélyi irodalomra gyakorolt hatásáról nem ír.) A *mély gyökerek azonossága köti össze Adyt és Szabó Dezsőt az erdélyi és nem a műformai és egyéb nagyon is vitatható hatások. A közös folyamat: egy új magyar életlátás kifejezése, az alföldi mellett az erdélyi lélek megszólalása*. És ez még racionálisan és szigorú tudományossággal is kimutatható. Ma már létezik a nadlerizmus, mely a tájak, vidékek befolyását kutatja az irodalomra. A történelmi materializmus szemlélete szerint a gazdasági adottságok meghatározzák a lelkeséget. Erdély nem egy állandó földrajzi gazdasági adottság? A lélektani irányok szerint a faji és egyéni átöröklés továbbvisz, bizonyos lelki magatartást, kifejezőmódot, ami sajátos. És fajták sajátosan (bár nem tisztán) tartoznak ilyen vagy olyan lelkiállathoz. Hogy pedig sajátos történelmi körülmények és népek tartós együttélése valamennyiük arcvonását módosítja, s közös vonásokat is ad nekik, azt viszont minden néprajz, népművészet bizonyítja.

Mindezekkel az erdélyiség fogalma mögötti valóság mind kutatható és meghatározható. Sajnos Jancsó Elemér nem használja fel ezeket a tudományos módszereket. Más módszert sem. Nem kutat, holott, ha ezt tenné, ezzel a „jelszavas” erdélyiség mögött megtalálta volna a mélyebb, mindigvaló erdélyiséget.

És azt, hogy ez az erdélyiség, ez az újnak tetsző, de ősi életlátás legősibb formájában a legeredetibben megmaradt tömegünkél a székelységnél van meg. Nyíró és Tamási nagy értékei csak indulásai egy olyan folyamatnak, ami az erdélyi irodalom eredetiségén túl új irodalmi, lelki érték, új életlátás. A Nyugat-tanulmány legnagyobb fogyatékosága, hogy erről: a „székely irodalom” kérdéseiről még csak nem is beszél.

Holott legalább az ebbe a vonalba eső letagadhatatlan irodalomtörténeti tényeket is fel kellett volna sorolnia. Hogy az 1918 utáni kialakulásban mekkora, sokszor döntő szerepe volt a Kaláka-csoportosulásnak (Benedek Elek, Paál Árpád, Zágoni, Nyirő, Szentimrei, Kós), amelyhez az első néplap, a gyereklap, a politikai aktivitás és (másokkal együtt) a Napkelet alapítása fűződik. Hogy 1924-ben a Szépmíves Céhet, mint független kiadóvállalatot ők alapították. Hogy 1924-ben Haladás címen az első erdélyi irodalmi egységet létrehozták. Hogy 1927-ben az irodalom és nép máig egyetlen közvetlen kapcsolatát ők teremtették meg. Hogy az ifjúság kérdését leginkább ők érezték, haláláig ezt munkálta gyermeklapjával, a Cimborával Benedek Elek. Hogy az anyagilag-szellemileg egyaránt független, a székely gondolatra támaszkodó erdélyi irodalom az ő elképzelésük. Hogy az ifjúság legelső szervezett megnyilatkozása, a *Tizenegyek* antológiája 1923-ban emellé a gondolat mellé állott elsőnek stb. stb.

Az irodalomtörténeti igazságon és hasznos irodalompolitikai tanulságokon túl eszmeileg is talált volna itt valami nagyon fontosat: *a korszerűség és igazi erdélyiség mély egységét*. El lehet felejteni azt pl., hogy Sipos Domokos milyen szociálisan tudott egy történeti témát, 1437-i parasztfelkelést megírni a *Vajúdo időkben*? Vagy Nyirő néhány novellájában és Tamási az Ábel-trilógiában? *És ez nem szándékolt szociális irodalom! Ez ösztönös művészet*, mely ösztönösen megérzi és a maga módján, a magunk módján ki is fejezi kora s népe emberimondanivalóit. Annak a példái, hogy a sajátos és a korszerű nem ellentétek, de egymás természetes következményei, s csak az erdélyiségen át lehet eljutni korszerű kérdéseink sajátos, a magunk módján való kifejezéséhez.

Sajnos, a Jancsó Elemér írásaiból az látszik, hogy mindezeket nem veszi észre. Elejti Kósnak erdélyi jelentőségét is (*Varjú nemzetség és Az országépítő*), ilyen szempontból Makkai Sándorról sem beszél. Pedig náluk meghatározást is talált volna az erdélyiségről. És a líráról szóló könyvben, amelyből kifelejt a tragikusan elhalt Sipos Domokos megrázó verseit, Szentimrei Jenőről ezeket a sorokat tudta leírni ref. középiskolásoknak: „A polgári radikalizmus bukása után ő is visszavonul. A Helikonnál nem tud vezető szerephez jutni, ezért a székely írókat szervezi, s próbálja általuk ébren tartani a radikalizmus hanyatló, fonnyadó erejű eszméit. (?) Azután, mint az Ellenzék főszerkesztője visszavonul, és néhány év alatt nagy változáson megy át. A felnövő „baloldali” ifjúsággal a legélesebben szembeszáll (?) stb... Ez röviden Szentimrei írói pályafutása.” E mondatokban zsúfoltan hemzseög tárgyi tévedésektől eltekintve, keményen vissza kell utasítani a beállításban rejlő lealázást, mint igazságtalant azzal az erdélyi íróval és irodalomszervezővel szemben, aki a legtöbb harcot vívók, legtöbb áldozatot hozók, s elveik mellett mindig kitartók közé tartozik. És akinek a haladó erdélyi magyar ifjúság nagyon sokat köszönhet.

Mindezeket összefoglalva ebben a két írásában eddigi tudományos mestereitől: a Pintér és Császár Elemér pozitívista irodalomtörténeti iskolájától és a szociológiából csak a jelszavakkal és a hibákkal találkozunk. Hibáit talán maga is érzi, mert a líráról szóló kis könyv utószavában leszögezi, hogy: „sem terjedelmében, sem feldolgozási módjában nem azonos” készülő erdélyi irodalomtörténete hasonló fejezetével.

Hinni akarom, hogy készülő irodalomtörténetében az erényeiket fogja felhasználni: az adatgyűjtő pontosságot egyfelől, a szellemi élet gazdasági összefüggéseinek tudományos kutatását másfelől. Felbecsülhetetlen fontossága lenne szellemi életünk szociológiai megírásának is, még ha tudományos egyoldalúságait is átveszi. De szerintem a problémáink legmélyét sem egyik, sem másik módszerrel teljesen nem lehetne kifejezni. Új módszerek is kellenek, s az előbbieket szintézise. Ehhez azonban tárgyilagosan, ellenszenvét legyőzve kellene megközelíteni az erdélyiséget. Akkor nemcsak adataival, de szempontjaival is értékes és hasznos munkát fog jelenteni készülő nagy műve az erdélyi magyarság számára.

Jancsó Elemér író, olvasót sokszor biztat írói bátorságra, bátor szembenézésre. Neki kötelessége tehát, hogy önmaga mostani hibáival is szembenézzon és leszámoljon. Erre műveltsége is, tehetsége is, jószándéka is kötelezi. Ezt várjuk és reméljük tőle, hogy régi várakozásunkat igazolva, s mostani csalódásunkat megcáfolva tudományos életünk egyik legkomolyabb értékévé fejlődhessek.

IV.

Egy ponton azonban nagy igazat mondott a Jancsó Elemér tanulmánya. Ott, ahol arról beszél, hogy az erdélyi irodalom olvasórétege mily kicsiny, s ez is elszűkülően van. (Nagy kár, hogy ezt is belekeveri olyan frazeológiába és olyan be nem bizonyított megállapításokba, mint hogy az erdélyi

irodalom középosztály-irodalom, polgári irodalom, a középosztály életfelfogását, kérdéseit fejezi ki és támasztja ideológiailag alá.) Helytelen feltálatlásának azonban a lényegét nem szabad elfelejtenie: a lényegét, hogy *az irodalompolitika ma nem törekszik az egész erdélyi magyarság: a magyar tömegek „irodalmi beszerzésére”, azaz olvasóközönséggé tételére, hanem megelégszik egy kis olvasóréteggel és a növekvő magyarországi könyvsikerrel.* Milyen kár, hogy az utóbbi pontnál nem mondja ki bátran: bármilyen öröndetes az erdélyi könyvsiker Budapesten, mint a szellemi kapcsolat ténye és egy új magyar lelkiség élesztője, a független, a sajátos, az erdélyi magyarság életfolyamatait végző erdélyi irodalom feladatát saját közösségével az erdélyi magyarsággal szemben *csak* úgy tudja teljesíteni és az egyetemes magyar szellemiségnek csak úgy képes új magyar lelkiséget adni, ha anyagi gyökérzete túlnyomólag és döntően az erdélyi magyarság nagy tömegeibe tud kapaszkodni. Ellen esetben a hivatásától való eltávolodás eszköze lesz minden nem erdélyi anyagi könyvsiker, amely az olvasóitól mindig befolyásolt irodalmat saját feladataiban való elmélyülés helyett külső közönségizlés és vágy kiszolgálása útján téríti el belső, itteni hivatásától és annak lényegétől: a független szellemű erdélyiség szolgálatától.

Az erdélyi magyar irodalom előtt ott áll a parancs: kimenni az erdélyi magyar tömegekhez! És a kérdés, a minőségi és tömegirodalom kérdése nagyon bonyolult. Lehet-e súlyosan elmarasztalni az erdélyi irodalompolitikát, ha tudjuk, hogy pl. a Nyugat nagy szellemi forradalma is az intelligenciának milyen szűk rétegében zajlott le és Adyól vagy Móriczból is milyen kevés jutott el magához a néphez? A tömegirodalom ura ma a ponyva. Ahol azonban az irodalom olyan fokozott életfunkciót tölt be, mint Erdélyben, nem nézheti szó nélkül, hogy megmaradásunk létalapjának, a falunak szellemi táplálékai sem színvonalban, sem tartalomban nem adnak semmit (sok esetben éppen az ellenkezőjét annak), aminek az erdélyi magyar nép szellemi táplálékának kellene lennie. Az erdélyi magyar falu pedig szomjas. Olvasni akar. Ez a szükséglet kielégítést követel. Jaj nekünk, ha ez a kielégítés nem az egyedül lehető egészséges módon történik meg! Kulturális szerveink valamennyiét felelősség fogja terhelni az ezutáni mulasztásokért, de az irodalomnak, ha az erdélyi magyar életakarat művészi kifejezője akar maradni (és sajátos létjogát csak ez adja meg), a maga nagy részét ki kell vennie ebből a munkából. Mert folytatódása, megmaradása biztosítéka csak az, ha a magyar falu kívánni fogja az új lelkiséget, a vele egyazonos életlátással életét kifejező erdélyi írást.

V.

Végül: de nem utolsósorban, az irodalmi utánpótlás kérdésében is valamit tenni kell. Az ifjúság magyar irodalmi tudása – pályázatunk döbbenetesen mutatta – nagyon sekélyes. Saját hibáján kívül, hiszen lehetetlenül túlterhelve is néha megható buzgalommal olvasnak el mindent, ami kezükbe jut. De mi jut a kezükbe? *És ki gondoskodik arról, hogy legalább a felbukkanó új írótehetségek kezébe tényleg odajusson az, amit a magyar és erdélyi szellem legjobbat alkotott?* ... Van-e ma valakinek programja a fiatal írók ilyen nevelésére? Én nem tudok róla. A fiatal írók magukban vannak. Problémájuk nem egy-két közepes kötet megjelentetése. Probléma az, hogy legyen erdélyi magyar irodalom a ma még javakorban és virágzásban levő írók halála után is! Hogy a ma erdélyi írója átadja lelki és műveltségbeli tartalmát annak, akinek azt tovább kell vinnie.

Belegyökerezni a népbe és folytatódni az ifjúságban: ebben látom az igazi, a független, az új magyar lelkiséget adó erdélyi irodalom jövő problémáját. Sorsdöntő kérdés ez irodalmilag is, közösségileg is. Irodalmilag: az eddig elért eredmény félbemaradása, új fejlődés lehetetlensége fenyeget, közösségileg pedig a nyelvi megmaradás egyik legsúlyosabb eszközének kihullása, ha az erdélyi irodalom nem találja meg régi hősi lendületét, hogy ezzel a két életbevágó kérdéssel meg tudjon birkózni.

(*Erdélyi Fiatalok*, 1935, II. 45–52)

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Kommunikáció- és Médiautató Intézet
Kolozsvár/Cluj-Napoca
str. Kogălniceanu nr. 1
recsenyedi.peter@gmail.com